

TÜRKÜLERİMİZDEN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

■ Dilimizi yüzyıllardan beri en sade, kolay anlaşılır biçimde sürdüren uzun soluklu türkülerimiz, hem varlığı bakımından hem de içindeki motifler açısından pek az araştırmaya konu olmuştur. Yaşadığımız coğrafyada, her köyde, her ilde yakanı belli olmayan veya zamanla unutulmuş türkülerimiz arı duru Türkçeleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Her bölgenin hatta ilin kendine özgü bir hava içerisinde, belirlenmiş bir ölçü ile bestelenip söylenilmesi sayesinde, kuşaklar boyu metinlerinde ya hiçbir değişiklik olmadan ya da çok az değişikliklerle bugünlere gelmiş ve teknolojik imkânlarla kayıt altına alınmışlardır.

Türkülerimizin toplumumuz içindeki değeri ve önemi yerli ve yabancı araştırmalar tarafından sık sık belirtilmiştir. Hatta edebiyat tarihimizde yeri olan bazı şahsiyetler de onların edebî ve estetik yönlerini dile getirmekten hiç çekinmemişlerdir. Söz gelimi, Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir*'de Konya hakkındaki düşüncelerini anlatırken şöyle der: "Anadolu'nun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidirler." (*Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001). Aynı zamanda ünlü bir ressamımız-şairimiz Bedri Rahmi Eyuboğlu da şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Ne zaman bir köy türküsü duysam/ Şairliğimden utanırım/ Şairim/ Şiirin gerçeğini köy türkülerimizde bulmuşum/ Türkülerle yunmuş yıkanmış dilim/ Onlarla ağlamış, onlarla gülmüşüm." (*Dol Karabakır Dol: Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 6. bs., İstanbul 2007, s. 194)

Metin hâlinde bilinen bir türkü bazen farklı melodi içinde kulaklarda kalmış olsa da, bunlar birer varyant olarak kabul edilip arşivlere girmiştir. Elimizde bulunan ve sık sık başvurulmuş en büyük arşivimiz, şu anda TRT Genel Müdürlüğü çatısı altındaki Türk Halk Müziği (TRT/THM) Şubesindedir. TRT kurulmadan çok daha önceleri İstanbul Belediye Konservatuarı ile Ankara Devlet Konservatuarı derlemelerinden başlayarak yüzlerce türkü metni yöresinde veya son-

radan uzmanlarca notaya alınmış, arşivde her birine ayrı bir repertuvar numarası verilmiştir. Herhangi bir türkü derlendikten ve istenen özel bilgilerle donatıldıktan sonra TRT/THM Repertuvar Kurulu tarafından değerlendirilip arşive girmesi sağlanmıştır ve bugün de aynı yöntemle arşivin zenginliğinin gelişmesi sağlanmaktadır.

Bu yazımızda daha önceleri yazarlarımızdan yaptığım taramalar gibi *Türkçe Sözlük* (TDK Yayınları, Ankara 2011) ile karşılaştırarak fişledim. Her bir madenin yanında gerekli açıklamaları da yaptım. Böylece sözlük maddelerinin türküler aracılığıyla da zenginleştirilebileceğini göstermiş oluyorum. Bugün sayısı altı bine yaklaşan kayıtlı türkü metinlerini tarayıp sözlüğümüzle karşılaştırmayı sürdürüyorum. Söz varlığımıza önemli katkı yapan türkülerimizi yakanları saygıyla anıyorum.

ağzı dili lal ol-: Sözlüğümüzde bu deyim bulunmuyor, TRT/THM arşivinde 2068 repertuvar numarasıyla kaydedilmiş olan ve TRT/THM-İstanbul Radyo Müdürlüğüne Erzurum türküsü olarak derlenen metin şöyledir: “Derede, gum eledim/ Ben sözümü söyledim/ Ağzım dilim lal olsun/ Başkasını sevmedim.” (TRT/THMA-I, s. 273)

al bayrak aç-: Sözlüğümüzde bulunmayan başka bir deyim. Anlam olarak ‘düşün dernek yaparak evliliği ilan etmek’ yazabiliriz. Örneğini yine bir türküde buluyoruz: “Halil oğlan gel seninle kaçalım/ Kaçalım da al bayraklar açalım” (TRT/ THMA-II, s. 444) Bu türkü Ahmet Yamacı tarafından Divriği’de (Sivas) kaynak kişi Nuri Üstünses’ten derlenmiş olup arşivdeki repertuvar numarası 112’dir.

al yeşil giyin-: Bu deyim ‘çok süslü olmak; mutluluğunu, sevincini çevreye duyurmak’ anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır. TRT/THM arşivinde 1410 repertuvar numarasıyla kaydedilmiş olan türkü metni Ahmet Yamacı tarafından kaynak kişi Ramazan Senses’ten Malatya’da derlenmiştir. İlk dörtlük şöyle başlıyor: “Al yeşil geyinmiş geline bakın/ Salınıp giden boyuna bakın”. İkinci dörtlüğün ilk iki dizesi de şöyle: “Al yeşil geyinmiş nere gidersen/ Hasbahçe içinde seyran edersen.” (TRT/THMA-I, s. 27) Başka bir varyantı da Muzaffer Sarısözen kaynak kişi Faruk Kaleli’den Erzurum türküsü olarak derlemiştir: “Al yeşil giymiş allanır/ Çermik yolunda sallanır/ Gorkaram bu söz dallanır.” (a.e.; a.s.) Bu türkünün arşivdeki repertuvar numarası 511’dir. Burada geçen (dallan-), sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnektir. Bir başka varyantı yine bu arşivde buluyoruz. Kaynak kişi Süleyman Morgülüm’den Mehmet Özbek’in Çorum türküsü olarak derlediği metin verdiğimiz anlamı pekiştirmektedir: “Eller al giyinmiş gider bayrama/ Şu gurbet ellerde girdim yaslara/ Selâm olsun sıladaki dostlara/ Uzat ellerini bayramlaşalım.” (TRT/ THMA-II, s. 730) Repertuvar numarası boş bırakılmıştır.

aralı: Sözlüğümüz bu madde başını herhangi bir anlam vermeden doğrudan doğruya (aralıklı) sıfatına göndermiş. (Aralıklı) madde başında geçen anlam belirtilmemiş. İçel ve Niğde’de ‘uzak’ anlamı taşıdığını görüyoruz (DS, s. 296).

TRT/THM arşivinde repertuvar numarası 2997 olan, kaynak kişisi Şevket Ali Ekberova'dan derlenmiş ancak plaktan yazılan bir türküde şöyle deniyor: "Gezme menden aralı/ Etme könlüm yaralı/ Gözlerine heyranım/ Azerbaycan maralı." (TRT/THM-I, s. 394) Buna göre, (aralı) madde başının karşılığına 'uzak' dışında ayrıca mecaz olarak 'küsmüş, araya mesafe koymuş, dostluğu bitirmiş' yazabiliriz.

arı namusu taşa çal-: Sözlüğümüzde yer almayan bu deyimde önemli olan (ar namus) ikilemesidir. TS buna sadece 'tertemiz' anlamını vermiş, ancak örnek göstermemiştir. Ayrıca bu madde başı olmalı ve sözlüğümüzde bulunmayan (taşa çalmak) veya (namusu arı taşa çalmak) biçimleri de madde içi olarak belirtilmelidir.

TRT/THM arşivinde Muzaffer Sarısözen'in Faruk Kaleli'den derlediği ve repertuvar numarası 762 olan Erzurum türküsünde metin şöyledir: "Taşa çaldım namusumu arımı/ Kim ağlattı kömür gözlü yârimi." (TRT/THMA-II, s. 740) Sözlüğümüzde madde başı olan (ar namus) ikilemesinin madde içine yerleştirilmesi, ayrıca başka bir (namus ar) maddesine de gönderilmesi gerekir. Bu deyim anlamı olarak 'her türlü aşağılanmaya razı olmak, utanma duygusu nu yitirmek' yazılabilir.

ateş al-: Sözlüğümüzdeki iç maddede ilk anlam (yanmak, tutuşmak) ile (ateşli silah patlamak) yazılmış, ancak her ikisine de örnek cümle bulunamamış. TRT/Türk Halk Müziği (TRT/THM) arşivine baktığımızda repertuvar numarası 358 olarak kaydedilen bir türkü var. Muzaffer Sarısözen'in Seydişehir (Konya)'de kaynak kişi Ayşe Dadı'dan derlediği metin şöyledir; "Ateş aldı elimi de kolumu/ Devletin fermanı büktü belimi/ Kim ağlatmış benim nazlı yârimi." (TRT/THMA-I, s. 71) *Türkçe Sözlük* (TS) içinde yer alan (al-) maddesinde otuz üç anlam gösterilmiş, ama (ateş al-) anlamına gelen belirtilmemiş.

atlambaç/ atlambaç taşı: Sözlüğümüzde var ama (çocukların atlama oyunu) şeklinde açıklama yapılmış. Buna karşılık diğer bir kaynak eserde 'suya atlancak yüksekçe yer' tanımını buluyoruz (DS, s. 371'de -II- ile gösterilen ve Tokat kaynaklı bilgi).

TRT/THM arşivinde buna ilişkin bir metin var. Kaynak kişi İhsan Ozanoğlu'ndan Ankara Devlet Konservatuarı tarafından derlenen ve repertuvar numarası 3467 olan bir Kastamonu türküsünde şöyle yer alıyor: "Atlambaç taşlarını atlayamadım/Bir tek düşmanımı haklayamadım." (TRT/THMA-I, s.75) Aynı sayfadaki açıklamada 'Kastamonu'da kale kapısı tarafında bir semt' deniyor. Ancak bu açıklama türküdeki anlama pek uymuyor. Daha mantıklı ve metne uygun anlamı şu olabilir: 'Dere vb. akarsularda karşıdan karşıya geçebilmek için üstlerine basılan irili ufaklı taş parçaları.' Nitekim sözlüğümüzde madde başı olan (atlama taşı) karşılığında buna yakın bir anlam bulunmaktadır (s. 186) Burada ek olarak bir madde olan (atlambaç taşı) eklenmeli ve oraya gönderilmelidir.

bağlama: Sözlüğümüz bu madde başının karşılığı olarak on beş ayrı anlam vermiş, ama türkü metninde geçen sözün karşılığını bulamıyoruz. Ayrı bir anlam *hlk.* kısaltmasıyla verilmelidir.

TRT/THM arşivinde repertuvar numarası 3299 olan, Nurettin Çamlıdağ'ın kaynak kişi Sıdika Çamlıdağ'dan derlediği bir Balıkesir türküsünde bu söz şöyle yer alıyor: “Yol üstünde bağlama/ Kömür gözlüm ağlama/ Ben giderim a yârim/ Sen karalar bağlama.” (TRT/THMA-II, s. 800) İkinci dizede geçen sözün karşılığı kurumumuzun yayımladığı bir kaynak eserde, (bağlama-III) madde başında, ‘akarsuların su seviyesini yükseltmek veya başka yöne çevirmek için yapılan bent’ açıklamasını okuyoruz (DS, s. 482). Bu açıklamanın yanı sıra (bağlama-VIII) içinde de ‘tarlaları korumak için kenarlarına çekilen harçsız duvar, çit’ anlamı gösterilmiştir (DS, s. 482). Sözlüğümüz için en uygun düşen anlam bu, ikincisi olmak lazım gelir.

baylan: Sözlüğümüzdeki anlamları (1. Zarif, çekici; 2. Zengin) olarak verilmiş ve ilk anlamı için de Attila İlhan’dan bir örnek cümle gösterilmiş. (baylanlık) madde başında ikinci anlamı ‘şımarıklık, naz işve’ olarak açıklanmış, hiçbir örnek bulunamamış (TS, 2011, s. 297). Diğer kaynağımızda ‘ağırbaşlı, uslu, kibar, nazik, edalı, nazlı’ şeklinde karşılıklar verilmiş (DS, s. 581).

TRT/THM arşivinde bulduğumuz bir türkü ise daha açık ve anlam zenginliği katıyor. Salih Urhan’ın kaynak kişi Şerafettin Civelek’ten derlediği bir Muğla türküsünde şöyle deniyor: “Yaylaların ayrıanı/ Bugün gurban bayramı/Benim bir sevdiğim var/ Anasının baylanı.” (TRT/THMA-II, s. 785) Türkü metninin altında ise karşılık ‘tembel’ olarak yazılmış, yanlıştır. Dolayısıyla sözlüğümüzde karşılık olarak yazılması gerekenler ‘nazlı, işveli, uslu, kibar’ sözleridir.

bedavra: Sözlüğümüzde bu madde başı yok. Ancak diğer kaynağımız buna karşılık olarak ‘damda üzerine kiremit döşenen veya kiremit yerine örtülen ince tahta’ açıklamasını yapmış (DS, s. 595).

TRT/THM arşivinde Ankara Devlet Konservatuvarı tarafından kaynak kişi. Reşat Aker’den derlenen bir Bolu türküsünde şöyle geçiyor: “Bedavradan evci-gezin/ Kadifeden doncuvarın/ Tarhanadan emcügezin/ Nenni de benim yavrum.” (TRT/THA-I, s. 121) Böylece anlamı *hlk.* kısaltmasıyla ‘basit, hafif tahtalardan yapılan konut’ şeklinde yazabiliriz.

birem birem (say-): Sözlüğümüzde bulunmayan bir ikileme ve fiille kullanılış biçimi... TRT/THM arşivinde 1319 repertuvar numarasıyla kaydedilmiş olan ve Ömer Akpınar’ın kaynak kişi Mustafa Tahmaz’dan derlediği bir Görele/Giresun türküsündeki yeri şöyledir: “Elindeki yazması/ Yüz dirhemdir yüz dirhem/ Yaşmağının pulunu/ Sayarım birem birem.”

(TRT/THMA-I, s. 359) Diğer bir kaynağımızda bütün Türkiye genelinde bilinen bu ikilemenin anlamı ‘bির birer, tek tek’ şeklinde yazılabilir (DS, s. 699).

boynu burul-: ‘Boynu eğrilmek, bükülmek’ anlamlarına gelen bu deyim sözlüğümüzde yer almıyor. Mecaz anlamıyla da ‘üzülmek, kırgınlık duymak, kı-

rılmak' diyebiliriz... TRT/THM arşivinden aldığımız örnek bunu açıkça ortaya koyuyor: "Dut ağacı burulur/ Dibinde su durulur/ Eller Dilan dedikçe/ Benim boynum burulur." (TRT/THMA-I, s.291) Bu türküyü Bilal Ercan, kaynak kişi Mustafa Ercan'dan bir Adıyaman türküsü olarak derlemiştir. Repertuvar numarası da 3406'dır. Diğer kaynağımızda 802. sayfadaki anlamı 'eğri' ve 'bükülmüş' olarak sözlüğümüze alınabilir.

cimdallı: Sözlüğümüzde yer alan maddede Sait F. Abasıyanık'tan alınan örnek cümlede "cimdallı oynayan gençler" ibaresi bulunuyor. Bu açıklamanın hemen hemen aynısını başka bir kaynağımız 'hareketli bir kadın oyunu' olarak açıkladıktan sonra diğer bir açıklamayı da 'bindallıya benzer bir çeşit kadın elbiselik kumaş' diye vermiş (DS, s. 972).

TRT/THM arşivinde repertuvar numarası 1785 olan ve Nurettin Çamlıdağ'ın kaynak kişi Nurettin Bayhan'dan derlediği bir Niğde türküsünde şunu buluyoruz: "Cimdallı çarşısında/ Mum yanar karşısında/ Adam kemlik mi umar/ Kapı bir komşusuna." (TRT/THMA-I, s. 204) Bu metne göre cimdallı bir yer adı olarak görülüyor. Nitekim hemen altındaki dizelerde de (sindelli, dundallı, kürkçü) adları da şöyle geçiyor: "Hop sindelli sindelli/ Bir kız verin dundallı/ Kürkçüden bakıyorlar/ Onun altında bir köy var." S. F. Abasıyanık'tan alınan örnekteki oyunun mahiyeti açıkça bilinmediğinden, cimdallı sözünün bir yer adı olması daha muhtemeldir. Yahut diğer açıklamaya göre ise 'bindallıya benzer bir kumaş' diyebiliriz. Böylece (cimdallı çarşısı); 'bu kumaşın satıldığı çarşı' anlamına daha yakın düşecektir.

çarşaftan kol at-: Sözlüğümüzde ne (kol atmak) ne de bu madde var. TRT/THM arşivinde 2463 repertuvar numarasıyla kaydedilmiş olan, Mehmet Özbek'in kaynak kişi Necati Erenler'den derlediği bir Malatya türküsünde bu deyim şöyle geçiyor: "Dama kurdum çatmayı/ Çağır gelsin Fatma'yı/ Fatma nereden öğrendin/ Çarşaftan kol atmayı?" (TRT/THMA-I, s. 252) Bu dördlük aynı zamanda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bir halk oyunu oynanırken de söylenmektedir. 1983-2002 yılları arasında MEB tarafından düzenlenen halk oyunları yarışmalarına katılan Kıbrıslı oyuncularından ve onları eğiten usta öğreticilerden öğrendiğime göre, bu deyimın anlamı 'gösteriş yapmak, çarşaf altında kalan kollardaki takıları, bilezikleri çevredekilere nispet yaparcasına edalı bir şekilde çıkarıp göstermek' şeklinde olmalıdır.

çeper çek-: Sözlüğümüzde bu madde içi karşılığında 'çitten duvar çevirmek' açıklaması yapılmış (TS, 2011, s. 522).

TRT/THM arşivinde rastladığımız bir metin bu karşılığın doğru olmadığını gösteriyor. Repertuvar numarası 1568 olan, Nida Tüfekçi'nin kaynak kişi Çevri Altıntaş'tan derlediği bir Şavşat-Artvin türküsündeki sözler şöyledir: "Çeper çektim yol açtım/ Kızıl güle dolaştım/ Yağma yağmur yel esme/ Ben yârime gavuştum." (TRT/THMA-I, s. 226) Burada sevgiliye kavuşabilme amacıyla, yolu açabilmek için çeperlerin, çalı çırpıdan oluşan çitin kenarlara çekildiği kolayca anlaşılıyor. Dolayısıyla bu deyimın anlamı (duvar çevirmek) değil, 'yol üstün-

deki çitten, çalı çırpıdan oluşan engeli dağıtıp kenara çekmek' olarak düzeltilmelidir.

çevre: Sözlüğümüzde bulunan üçüncü anlamı sadece 'yağlık' olarak verilmiş. Düzeltilmeye muhtaçtır. Şöyle ki, yaygın bir şekilde kullanılan çevre, daha çok başörtüsüdür ve bunun iki çeşidi bulunur; bunlar sırmalı ve kenarları oya işlemelidir. Sırmalı olana 'yağlık' adı verilir ve mendil yerine de kullanılır. Oya işlemeli olan çevreler sadece başörtüsüdür. Örnek olarak şu türkülerini göstermemiz mümkündür.

TRT/THM arşivinde repertuvar numarası 84 olan ve Talip Özkan'ın kaynak kişi Ahmet Erik'ten derlediği bir Denizli türküsünde şöyle geçiyor: "Dam başına daş geldi/ Sırmalı yağlık boş geldi/ Yâr bugün bize gelmiş/ Safa geldi hoş geldi." (TRT/ THMA-I, s. 247) Başka bir türküde ise şöyle yer alıyor: "Dağları dağlasınlar/ Goy beni ağlasınlar/ O yârin çavrasıyle/ Yaremi bağlasınlar" (TRT/ THMA-I, s. 243) Bu türkü TRT/THM arşivinde 554 repertuvar numarasıyla kayıtlı olup derlemeyi Muzaffer Sarısözen kaynak kişi Mustafa Demirci'den bir Elazığ türküsü olarak yapmıştır.

çort: Bu söz sözlüğümüzde bulunmuyor. Ancak diğer bir kaynağımız (dikenli yer) anlamını Ordu ve Giresun kentlerini belirterek veriyor (DS, s. 1273). Bunu destekleyen bir türküyü arşivde buluyoruz. Muazzez Çatalbaş'ın kaynak kişi Osman Cevat Hızal'dan derlediği, repertuvar numarası da 4091 olan bir Şalpa-zarı-Trabzon türküsünde şunları buluyoruz: "Hadi gidelim çorttan/ Umut kesilmez Hak'tan/ Al da gidelim beni/ Kötü müyüm hiç yoktan?" (TRT/THMA-II, s. 441) Buna göre *hlk.* kısaltmasıyla 'dikenli yol' açıklamasını yazabiliriz.

duman: Sözlüğümüzde dört anlamı var, ancak mecaz olarak kullanılan 'katarakt' anlamı gösterilmemiştir. Bunu bir türküde şöyle buluyoruz: "Açıldı laleler, gelmedi yazlar/ Baharda ötüşen turnalar, kazlar/ On beşinde gelin olmayan kızlar/ Otuzunda duman çöker gözüne." Bu türkü Mut/İçel türküsü olarak Macar Türkolog Janos Sipos'un hazırladığı ve kendi derlemelerine dayandırdığı kitabında geçmektedir (*Török Nepzene-I*, Budapest 1994, s. 246). Sözlüğümüzdeki ikinci anlamda kısaca belirtilen 'sis' için de özellikle Doğu Karadeniz derlemelerinde karşımıza çıkmaktadır: "Merekte sarı saman/ Aldı dağları duman/ Kızlar olmuş kocaman/ Besbelli ahir zaman." (Ursula - Kurt Reinhard, *Auf der Fiedel mein... Volkslieder von der osttürkischen Schwarzmeerküsten*, Museum für Völkerkunde, Berlin 1968, s. 54) Yurdumuzdaki en eski derlemelerinden birini yapan Bilal Aziz Yanıkoğlu da kitabında şu örnekleri veriyor: "Duman aldı dağlara/ Yayıldı ovalara/ Sevduğumi yitirdim/ Geldi mi buralara" ve "Duman aldı dağlara/ Yittin ufağum yittin/ Beni ne ağlayırsun/ Ben askere mi gittim?" (*Trabzon ve Havalisinde Toplanmış Folklor Malzemesi*, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, 328 s.) Bu iki örnek 90. sayfadadır.

dümbek: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Ancak başka bir kaynağımızda (II) işareti altında Kocaeli'den olduğu belirtilen 'şişmiş küçük çocuk karnı' ifadesi yer

alıyor (DS, s. 1628). Buna benzeyen (dümbelek) ise bütün Türkiye’de çok yaygın...

TRT arşivinde repertuvar numarası 1001 olan ve Mustafa Hoşsu’nun kaynak kişi Hasan Çavuş’tan derlediği bir Eskişehir şü türküsü ifadeyi buluyoruz: “Çekirgem uçar gelir/ Ganadın açar gelir/ Dumbek boylu çekirgem/ Ekini biçer gelir/// Çekirgemin ganadı/ ganı yere damladı/ Dumbek boylu çekirgem/ Arpa buğday gomadı/// Çekirgem geldi daşa/ Yazılan gelir başa/ Dumbek boylu çekirgem/ Düğünüm galdı gışa.” (TRT/THMA-I, s. 223) Buna göre madde başının karşılığını ‘şişman, tombul, karnı şişkin’ olarak yazabiliriz.

eğme: Sözlüğümüz buna sadece isim olarak (eğmek işi) açıklamasıyla vermiş. Oysa diğer bir kaynakta (I. İki dağ arasındaki alçak yer, II. Kıvrım, eğri, kavis) anlamlarını buluyoruz (DS, s. 1824). Mecaz anlamı da (kaş)’tır.

TRT/THM arşivinde bununla ilgili değişik metinler görüyoruz. Repertuvar numarası 1018 olan ve Muzaffer Sarısözen’in kaynak kişi Şinasi Ünal’dan derlediği bir Samsun türküsünde şöyle deniyor: “Eğmeleri eğmeleri/ Gönül sevmez değmeleri/ Çöz göğsünün düğmeleri?” (TRT/THMA-I, s. 300) Kökü (eğ-) olan bu sözden ayrıca (eğlim, eğmelenmek, eğmelendirmek, eğmeli) madde başları da sözlüğümüzde bulunmuyor. Sadece (eğmeç) ve (eğmeçli) sözleri alınmış olup örnek cümleleri de bulunamamıştır. Yine sözünü ettiğimiz arşivde 1184 numarayla kaydedilmiş olan ve Muzaffer Sarısözen’in kaynak kişi Bayram Aracı’dan derlediği bir Ankara türküsünde dörtlükler arasındaki bağlantı şöyledir: “Eğmeli yavrum eğmeli/ Fistan yere değmeli/ Bir yiğidin sevdiği/ Dünyalara değmeli.” (TRT/THMA-II, s. 637) Büyük halk ozanımız Karacaoğlu da şöyle diyor: “Karacaoğlu eğmelerin/ Gönül sevmez değmelerin/ İliklenmiş düğmelerin/ Çözer Elif Elif diye.” Bu türkü Ankara Devlet Konservatuarı tarafından kaynak kişi Eyüp Tadi’den Çukurova türküsü olarak kaydedilmiştir (TRT/THMA-II, s. 483).

kara toprağa gir-: Sözlüğümüzde (kara toprak) madde başı yok. Mecaz anlamıyla ‘kabir, mezar’ yazılabilir. Bu deyim anlamı da ‘vefat etmek, ölmek’tir. TRT/THM arşivinde rastladığımız metin şöyledir: “Atladım bağdan bağa/ Elim değdi yaprağa/ Gız, ben seni almazsam/ Girmem karatoprağa.” (TRT/THMA-I, s. 270) Bu türküyü İsmet Egeli kaynak kişi Ümmet Balcı’dan bir Selendi-Manisa türküsü olarak derlemiş olup repertuvar numarası 2591’dir.

Başka bir kaynak eserde de şöyle geçiyor: “Ey, dünyaya gelen kişi/ Ölenleri görmez misin/ Kahkahayla gülen kişi/ Kara yere girmez misin?” (Janos Sipos, *Török Nepzene-I*, MTA Budapest 1994, s.142, notasıyla birlikte Antalya türküsü) Buradaki (kara yer) yukarıdakiyle aynı anlamda olup madde içi olarak sözlüğümüzde ‘mezar, sin, gömüt’ anlamlarıyla verilmiş ancak örnek metin bulunamamıştır.

mayası gam ile yoğrul-: Sözlüğümüzde bulunmayan başka bir deyim. Ancak TRT/THM arşivinde bulduğumuz bir türkü anlamı açıkça ortaya koyuyor: “En-

ginli yüksekli kayalarımız/ Gam ile yoğruldu mayalarımız/ Doğuramaz olaydı analarımız.” (TRT-THMA-I, s. 318) Bu türküyü Mehmet Özbek kaynak kişi Nuri Cennet’ten bir Konya türküsü olarak derlemiştir. Arşivdeki repertuvar numarası 2757’dir.

nakış dök-: Sözlüğümüzde (dökmek) fiilinin on sekiz anlamı verilmiş. Ancak burada açıklanan anlamı yoktur. Madde başı (nakış) içinde ise sadece (işlemek) fiiliyle olan biçimi var, ancak örnek cümle bulunamamış... TRT/THM arşivinde bulduğumuz metin şöyledir: “Evlerinin önü bir ince yokuş/ Giz gurban olduğum bu nasıl bakış/ Halının üstüne döktüğün nakış/ Gurban olam ilmek çalan ellere.” (TRT/THMA-I, s. 341) Bu türkü repertuvar numarası 3815 ile kayıtlıdır ve Burhan Gökaltıp kendisini kaynak kişi olarak göstererek Çubuk-Ankara yöresine ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca metinde geçen (ilmek çalmak) madde içi de sözlüğümüzde bulunmamaktadır. TS içindeki (çalmak) madde başındaki on iki anlama bir de ‘bağlamak, düğümlemek’ anlamı eklenmelidir veya (ilmek) madde başında iç madde şeklinde belirtilip ‘ilmek bağlamak, ilmek atmak, düğümlemek’ açıklaması yapılmalıdır.

TRT/THM arşivinde hemen hemen aynı olan başka bir varyantı da kısaca belirtelim. Repertuvar numarası 73 olan türküyü Mustafa Hoşsu kaynak kişi Hakkı Demirayak’tan bir Emirdağ-Afyon türküsü olarak derlemiştir (TRT/THMA-I, s. 341).

tıkır mıkır: Bu ikilemeyi TS içinde bulamıyoruz. Ancak madde başı olarak (tıkır tıkır) var; her ikisi de aynı anlamdadır. Türküdeki anlamı biraz genişleterek ‘tıkır sesi çıkararak, tıkrdayarak’ yazabiliriz: “Arabalar tıkır mıkır geliyor/ Allı çevrem suya düşmüş soluyor/ Annem beni gurbet ele veriyor/ Nasıl gıyдын anam canıma.” (TRT/THMA-I, s. 46) Bu türkü Acıpayam-Denizli türküsü olarak, Celal Vural tarafından kaynak kişi Süleyman Uğur’dan derlenmiştir. Sözlüğümüzde her iki madde karşılıklı olarak göndermeyle alınabilir. Repertuvar numarası kaynak eserde görünmüyor.

(birisi) üstüne türkü çık-: Anlamı ‘söz konusu olan kişi hakkında veya onunla ilgili olacak türkü yakılmak’tır ve sözlüğümüzde yer almamaktadır. Mustafa Geceyatmaz bu türküyü kaynak kişi Fethullah Erkan’dan Diyarbakır türküsü kaydıyla derlemiş olup arşivdeki repertuvar numarası 3567’dir: “Bahçe burun üstüne/ Ayva narın üstüne/ Ne kadar türkü çıkmış/ O da yârin üstüne.” (TRT/THMA-I, s. 318)

Kaynaklar

TRT/THMA-I ve II, *Türk Halk Müziği-Sözlü Eserler Antolojisi*, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı yayınları, No: 98, Ankara 2000, (1-438 ve 439-818 s.)

Sipos, Janos, *Török Nepzene-I*, MTA Budapest 1994, 412 s.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK Yayınları, Tıpkıbasım, 6 cilt, Ankara 2019, 4844 s.